

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Sønderjydsk Maanedsskrift

Udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland
ved Cl. Eskildsen og H. Lausten-Thomsen.

INDHOLD:

1. *Th.*: Professor H. A. Nielsen.
2. *Hans Kjær*: Fredlysning af Fortidsminder i Sønderjylland.
3. *C. Ludvigsen*: Minder om Hertug Hans.

Nr. 3. — 1. SEPTEMBER 1932. — 9. Aarg.

KJØBENHAVNS HANDELSBANK

KJØBENHAVN

ETABLERET 1873

Aktiekapital (fuldt indbetalt) . . . Kr. 50.000.000

Reservefond 31.016.061

FILIALER I:

AABENRAA - AARHUS - ESBJERG - GRAASTEN

HADERSLEV - HORSSENS - KALUNDBORG - ODENSE

RANDERS - RØNNE - SØNDERBORG - TOFTLUND

TØNDER - VIBORG - VARDE

Biler udlejes H. Jensen Toft

altid pæne og under paalideligt

Førerskab.

Ogsaa over Grænsen.

Richtsensgade 4 Tønder

Tel. 255.

Bil-

Traktor — Motor — Maskin

Smøre-

Olier

Fedt, Vognsmørelse, Gear-
kaseolie og Drivremme

kun Ima Kvaliteter

CARL BORCH

Tønder

Telf. 44

H. P. Lorentzen

V. J. Lund's Eftfl.

Bogbinderi og

Protokolfabrik

TØNDER

Østergade 40 Telf. 106 Over Gaarden

Alt Bogbinderarbejde
udføres hurtigt og solidt.

1. September 1932.

* 27. 10. 1850. — † 22. 7. 1932.

PROFESSOR H. A. NIELSEN

FRA AF DE SØNDERJYDER, DER UDVANDREDE UNDER FREMMED-herredømmet, har følt sig inderligere knyttet til Fødeby og Hjemegn end Professoren i Hygiejne Dr. med. Hans Andreas Nielsen. Han var Søn af Kroejer og Postekspeditør Thobias Nielsen i Skærbæk og kom allerede som ganske ung hjemmefra. Tyve Aar gammel blev han Student fra Herlufsholm, i 1877 blev han Læge og praktiserede først en Aarrække paa Fyn. I 1890 tog han Doktorgraden med en Afhand-

ling om Bakterier i Drikkevand og var derefter i lang Tid — lige til 1921 — Docent i Hygiejne ved Københavns Universitet.

Hans hygiejniske Undersøgelser har haft stor Betydning for dansk Videnskab og ikke mindst for dansk Lovgivning paa dette Omraade. Han var optaget af Grundvandets Forurening ved Kloakafløb, af Gadehygiejne, af Anthropologi og af sin store Lægepraksis. Det er med fuld Ret, at et københavnsk Dagblad ved hans Død skrev, at „i Hygiejnikernes Kreds staar han som en Foregangsmand af Betydning.“

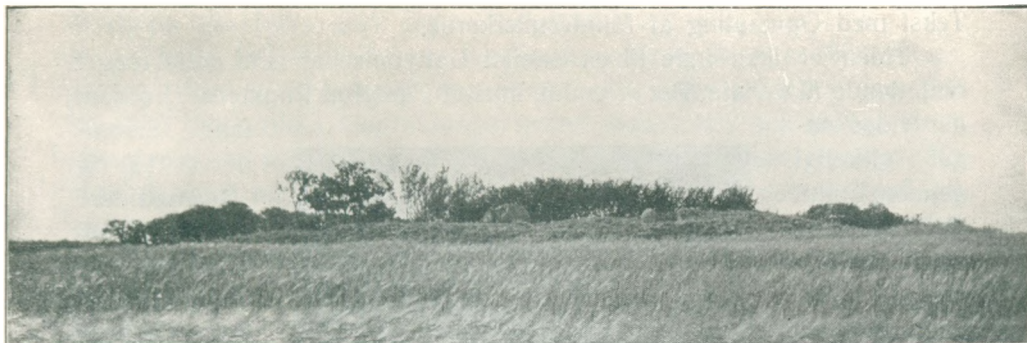
Udrustet med stor Viden, optaget af mangehaande Interesser var Professor Nielsen, saa længe han levede, som hans Kaldsfælle og Bysbarn Øjenlægen Professor Jannik Bjerrum, sin Hjemegns gode og trofaste Søn. Han var flittig Gæst ved sønderjydske Møder, hvert Aar kom han mindst een Gang hjem til Skærbæk, optaget af, dybt interesseret i den nationale Udvikling.

Faa, der hørte de to Professorer Bjerrum og Nielsen tale efter Afstemningsdagens store Oplevelse, vil glemme deres dybe Glæde, vil glemme den stærke Sindets Fællesskab, der den Aften viste sig imellem de to københavnske Læger og deres Venner og Bysfæller. Da fik den Fædrelandskærlighed Lov til frit at ytre sig, der havde fulgt begge de to paa deres lysende Baner.

Det blev vist Professor Niensens største Dag, som det blev saa manges. Da kunde han, der ellers altid havde saa let ved hjerteligt at aabne sig for dem, han holdt af, næppe sige, hvad han vilde, for sin dybe Grebethed.

Da saa han Lønnen for den Troskab, ogsaa han havde Del i, den, der vil volde, at han ikke blot vil mindes som den fremragende Læge, den flittige og betydelige Videnskabsmand, men som en god og trofast dansk Sønderjyde.

Th.

Langdysse i „Tvekløft“, ved Aabenraa Fjord, med 3 Kamre.

FREDLYSNING AF FORTIDSMINDER I SØNDERJYLLAND

Af HANS KJÆR

EFTER GENFORENINGEN I 1920 FORELAA FOR NATIONALMUSEET DEN Opgave at udvide Virksomheden til de sønderjydske Landsdele. Forud havde man som en Følge af den politiske Stilling kun haft en, som det viste sig, meget ufuldkommen Kundskab om de arkæologiske Forhold. En almindelig Landsundersøgelse, med Kortlægning og Registrering af samtlige Mindesmærker, som den i de gamle Landsdele har været gennemført i en lang Aarrække, var den første Opgave, der krævede Løsning; hertil maatte umiddelbart slutte sig Arbejdet for at søge fredlyst, hvad der endnu er i hvert Fald væsentligt bevaret, især af Oldtidsminderne; naar det almindelige Grundlag var vundet, maatte der ved Udgravninger, hvor Lejlighed bød sig, vindes mere indgaaende Kendskab, end der kunde naas ved Samtaler med Beboerne. Denne sidste Side af Virksomheden løses dog først efterhaanden; men Fredningsarbejdet maatte snarest muligt tages op.

Landsundersøgelsen indlededes allerede i Genforeningsaaet i Ø. Løgum Sogn, hvortil sluttede sig Løjt i 1922 og 23. Virksomheden er fortsat siden, Aar efter Aar, oftest over flere Strækninger samtidigt, saaledes at den i de nu forløbne Aar praktisk talt er gennemført over hele Landsdelen. Mindesmærkernes Kortlægning skete først med Benyttelse af de tyske „Messtisch“-blade, senere af Geodætisk Instituts Maalebordsblade. Kun paa disse Kort i største Maalestok er det muligt i de Egne, hvor Mindesmærkerne ligger tæt, at udføre Kortlægningen saaledes, at de enkelte Mindesmærkers Plads til enhver Tid

let kan findes. Til hvert Punkt paa Kortene svarer en beskrivende Tekst med Opmaaling af Mindesmærkerne.

Tiden er ikke inde til en samlet Udnyttelse af hele dette meget omfattende Materiale. Det er endnu kun et Faatal af Punkterne, hvorom der vides noget virkeligt gennem Fund. Saaledes maa ogsaa de Skildringer, som paa Grundlag af Oplysninger indsamlede kort forud for Krigen udarbejdedes af *Sophus Müller*, Sønderjyl-

Fig. 2. Dyssekammer i Løjt Nørreskov.

disse Arbejder for Aabenraa Landsogn kun er opført godt Halvdelen af det virkelige Tal af Mindesmærker. De mere afsides liggende, uanselige eller delvis sløjfede var ikke komne med; i dette Sogn manglede endogsaa et Stenmindesmærke, en lille Hellekiste i Hjelm Skov. Der er overhovedet kun bevaret 3 typiske Eksempler paa denne forholdsvis let byggede Art af Mindesmærker i Sønderjylland, nu alle fredede. — Selvfølgelig har de an-

Fig. 3. Dyssekammer (Hellekiste?) i Rumohrsgaard Dyrehave i fredlyst Langdysse. (K. Friis Johansen fot.)

fiske Udbredelse. Helt fyldestgørende vil et tilsvarende Arbejde først blive, naar de nu foreliggende Oplysninger er supplerede gennem Udgravninger. End mere gælder dette for Jernalderens Vedkommende. En foreløbig Meddelelse, der dog kun omfatter ældre Jernalder, er givet af *Carl Neergaard* i Aarbøger, 1916. Jernalderens Minder tegner sig kun sjældent synligt over Jordfladen, men fremdrages ved Ud-

lands Stenalder (1913) og Bronzealder (1914), og publiceredes i Aarbøger for nordisk Oldkynighed, betegnes som i høj Grad foreløbige. Eksempelvis skal anføres, at der i Grundlaget for førte Afhandlinger alligevel deres betydelige Værdi, men de vilde allerede nu behøve et betydeligt Supplement for at give et virkeligt Billede af de forskellige Mindesmærkers geogra-

gravninger. En Prøve paa, hvad der allerede er naaet, er af samme Forfatter meddelt i „Fra Nat. Arb.“, 1931.

For en Del viste det sig ved Landsundersøgelsen, at Mindesmærkernes Tilstand er ringere end norden Aa. I de lange Aar fra 1864 til 1920 har private Udgravninger grebet stærkt ind paa mange Hold, oftest med et for Oldkyndigheden lidet tilfredsstillende Resultat. Det blev da end mere ønskeligt at søge mest muligt fredet af, hvad der endnu er blot taaleligt bevaret. I Hovedsagen er dog ogsaa i Sønderjylland fastholdt den Grundsætning kun at søge saadanne Mindesmærker fredlyste, som endnu i det væsentlige fremtræder i Oldtids Skikkelse, efterformede af Klima, Vejr og Vind, men uden for stærke Spor af Menneskers Indgriben i nyere Tid.

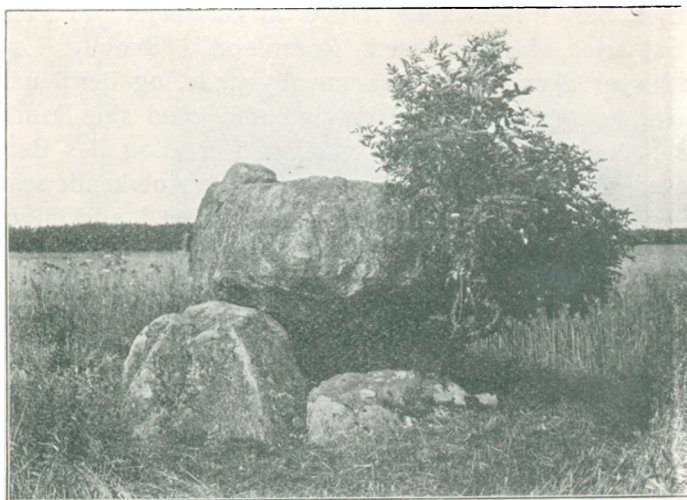

Fig. 4. Dyssekammer ved Flovt.

I al Almindelighed viste det sig, at den sønderjydske Befolkning var modtagelig for Henvendelser om Fredlysning. Denne var i den i de øvrige Landsdele anvendte Form forud ganske ukendt. I Haderslev Amt fandtes vel en halv Snes fredlyste Mindesmærker, under Amtet, men disse Fredlysninger beroede paa Køb af Mindesmærket og den nærmeste omgivende Jord. Frivillig Fredning ved en Deklaration, som tinglyses paa vedkommende Ejendom, og hvorved Mindesmærket altsaa forbliver i Vedkommendes Eje, med de Indskrænkninger i Dispositionsretten, som er nødvendige for dets Bevaring, var noget nyt, ligesom det var noget hidtil ukendt, at Nationalmuseets Mænd i hvert enkelt Tilfælde henvendte sig til Ejeren og forklarede Sagen, samt henstillede til ham at betragte Fredlysningen som en personlig Æressag. Men ud fra den Følelse for Hjemstavnen, der netop i disse Landsdele findes i særlig Styrke og virker tværs igennem de politiske Skillelinier, lykkedes det hurtigt at bryde Isen. De første Løfter om Fredlysning gaves allerede 1920 til Forfatteren af disse Linier, først af Gaardejer *Julius Nissen*, Genner, dernæst af

Fig. 5. Jels Høje. (H. C. Broholm fot.)

Gaardejer *H. Hansen*, *Rugbjerg*, der endda fredlyste 2 Høje i Stedet for den ene, hvorom der først havde været Tale.

Den mest omfattende Fredlysning, som overhovedet skyldes en privat Ejer, blev i 1923 underskrevet af Gaardejer *Jes Beuschau* og Hustru *Catharina*, f. *Thonnesen*, *Rosenlund* i *Skovby*, Løjt: 5 Rundhøje i *Milkjær Skov*, deraf 2 sammenbyggede, og dertil udenfor Skoven en stor højrygget *Langhøj*, delvis endnu med sine *Randsten*. Som Udtryk for Nationalmuseets Erkendtlighed modtog *Jes Beuschau* et Mindebæger i Sølv, de to førstnævnte et Anerkendelsesdiplom, som det senere har været en Glæde at udfærdige i adskillige Tilfælde.

I de første Aar eksisterede endnu den Ordning, at Deklarationen skulde underskrives for Notarius, hvilket af og til voldte dels Besværlighed, dels Forsinkelse. Men allerede i det nationalt blandede Løjt viste det sig, at Hjemstavnsfølelsen havde tilstrækkelig Bæreevne og kun ventede paa at bringes til Udløsning. Der er siden opnaaet en lang Række Fredlysninger, navnlig i umiddelbar Forbindelse med Landsundersøgelsen. Denne, der nu i Hovedsagen er afsluttet, foretoges af Museet gennem dets egne Mænd, der fra Arbejdet norden Aa var vel kendte med hele denne Gerning: *H. C. Broholm*, *K. Friis Johansen*, *Hans Kjær* og *Th. Thomsen*. Det maa dog straks siges, at de ikke havde kunnet vinde frem, hvis de ikke paa mangfoldig Maade var blevet støttede af lokale, interesserede Mænd. Blandt disse maa for Aabenraa Amt især nævnes

Fredlyst under Nationalmuseet.

	Aabenraa A.	Haderslev A.	Sønderborg A.	Tønder A.	I alt
Dyssekamre o. l.	2	4	1		7
Runddysser	2				2
Langdysser	1	3	3		7
Jættestuer	1	6			7
Hellekister	1	1			2
Langhøje			1		1
Høje i Grupper	7 i 2 Gr.	42 i 13 Gr.		5 i 2 Gr.	54
Rundhøje	2	33	3	11	49
I alt	16	89	8	16	129

Desuden: Haderslev A.: Areal med Tuer, Aarupgaard. Tønder A.: Areal med Tuer, Birkelev. Fra Middelalderen: Voldstedet Tovskov, Sommersted S. (Afb., Trap, Danmark, Bd. IX, S. 134).

afd. Lærer *P. Møller*, Aabenraa, og Gaardejer *J. Lundrup*, Blosholm i Løjt. I Haderslev Amt har Museumsdirektør *Chr. Lund*, Haderslev, gennem adskillige Aar ydet virksom Bistand; fremdeles nævner jeg afd. *Hans Pilegaard*, Bavngaard i Hygum Sogn, der virkede, saa længe hans Kræfter overhovedet tillod ham at færdes ude, *N. Jensen*, Fæsted, Direktør *M. Hammerich*, nu i Tønder, og Overinspektør *J. Dons*, Skærbæk. Sønderborg Amts arkæologiske Forhold røgtes baade paa dette og andre Omraader energisk af Museumsinspektør *J. Raben*, Sønderborg. Dette er blot en Buket af Navne, hvis Bærere har medvirket i en Række Tilfælde. Adskillige har deltaget i Forhandlinger enkeltvis rundt om og medvirket til Resultatet. I en Række Tilfælde er der opnaaet Fredlysninger forud for Landsundersøgelsen eller efter dens Afslutning, direkte fra Museet. Ogsaa i adskillige saadanne Tilfælde har Direktør Lund medvirket eller selv taget Initiativet.

Fig. 6. Runddysse i Løkken Lindholm, nær Stranden, syd for Genner Aas Udløb, Løjt.

Udstederne af DeklARATIONER er selvsagt først og fremmest de enkelte Ejere af Sønderjyllands Jord, *selve Befolkningen*. Et Antal skyldes dog offentlige Myndigheder. *Landbrugsministeriet* har dels selv udstedt DeklARATIONER, saaledes ved Overtagelsen af Storgaardene paa Als: Gammelgaard (1 Høj), Vertemind (1 Dyssekammer) og Rumohrsgaard (2 Langdysser i Dyrehaven), dels i Skøder ved Overdragelse af Jord til Statshusmandslokker taget Reservation med Hensyn til Oldtidsminder. Fremdeles er DeklARATIONER udstedte af Menighedsraad og Sogneraad. En samlet Oversigt over Fredlysninger under Nationalmuseet meddeles i foranstaaende Skema, der omfatter alle indtil Udgangen af 1931 fredlyste Mindesmærker.

En Særstilling indtager, som allerede anført, 10 Mindesmærker, hvis Fredlysning i 1925 overgik fra Haderslev Amt til Nationalmuseet, idet Museet for deres Vedkommende har Ejendomsretten, medens denne for de øvriges Vedkommende vedblivende er hos Lodsejeren, der ved DeklARATIONEN afgiver Løfte om at holde Mindesmærket i Ære og efter bedste Evne værne om dets Fred. Til de fra Haderslev overtagne Mindesmærker hører „*Tamdruphøj*“, ca. 7 m h., vistnok Sønder-

jyllands største Rundhøj (Øsby S.). Fremdeles *Langdysserne* ved Vedsted og den desværre fra ældre Tid stærk forvanskede Jættestue sammesteds. Af *Langdysserne* hører den ene, med en Længde af ca. 115 m og med 80 delvis genrejste Randsten, til de største i Landet; tilmed har den haft ikke mindre end 5 Kamre, af hvilke dog kun ringe Rester er tilbage.

Vedsted er overhovedet Sognet med det største Tal af fredlyste Mindesmærker fra Sten- og Bronzealderen. Fra det ældste af disse Tidsrum hidrører foruden de allerede anførte Mindesmærker 1 Stenkammer ved Over Jersdal, 1 *Langdysse* under Skovby og 3 Mindesmærker, der ligger tæt sammen i en Træhegning under Vedbøl, nær Over Jersdal, vist oprindeligt alle Jættestuer; den ene er nu saa forstyrret, at det ikke kan ses med Sikkerhed, men under alle Omstændigheder er det et mærkeligt, man tør sige enestaaende Komplex, selv om de enkelte Mindesmærker ikke hører til de anseligste og frembyder Afvigelser fra saadanne Stengraves almindelige Bygningsmaade. Endnu er 2 *Langdysser* fredlyste i Nærheden. Fra Bronzealderen er antageligt de 17 Rundhøje, som er fredede, deraf de 6 i en langstrakt Gruppe paa Præstegaardens Jord, den største samlede Højgruppe, som er bevaret. Sammen med et Antal Mindesmærker, der endnu kan ses i Egnen, men er mere eller mindre forstyrrede, giver dette store Tal et Indtryk af en ualmindelig stærkt koncentreret Oldtidsbebyggelse. Og endda repræsenterer de, som nu kan ses, kun en Brøkdel af, hvad der en Gang har været.

I de vestlige Dele, samt i Midtlandet, henimod Bakklandet i Øst, er det *Højene*, som præger Landskabet. Ofte ligger de i karakteristisk, velvalgt Position, næsten dominerende, som eksempelvis en Gruppe af 4 Høje paa Bakkedraget nordligt for *Hygum*, de 4 „Lokeshøje“ ved *Kjøbenhoved*, 3 Høje paa Randen af den høje Brink, der begrænser Kongeaadalen ved *Lintrup*, eller de prægtige Jels Høje. (I Jels er i alt fredlyst 7 Høje, samt et Dyssekammer ved Klovtoft). Selve Kongeaadalens mærkelige lange Kæde af Høje er desværre saa ødelagt, væsentlig fra ældre Tid, at kun ganske enkelte Høje har kunnet fredlyses.

I Bakklandet i Øst er fredlyst adskillige Høje, overvejende i Haderslev Amt. Et Midtpunkt for Bebyggelsen har været i *Øsby Sogn*, hvor der om Tamdruphøj af fredlyste Mindesmærker samler sig 2 Jættestuer og 2 Rundhøje under Hajstrup og Kvistrup, samt det bekendte Dyssekammer ved Flovt. Af Stenmindesmærker er dog adskillige gaaet tabt, og det er vanskeligt alene af det bevarede at samle mere end et almindeligt Indtryk af en usædvanlig Rigdom. I karakteristisk Beliggenhed forefindes Mindesmærkerne i *Løjt*, og det er i

dette landskabeligt afsluttede Strøg ogsaa muligt at finde Træk til et anskueligt Billede; der har næppe været synderligt flere Mindesmærker forhen, end de, som nu forefindes, og som næsten alle er fredlyste. De tegner en Randbebyggelse, hvis Bærere fra Kysten har „taget Land“ indefter. I Stenalderen blev væsentlig kun Randpartierne bebyggede; Bronzealderen derimod har lagt det allermeste af Landet under sin Plov. Dog har Bosættelsen formet sig gruppevis. Nogle Strækninger har været for bakkede og besværlige for det primitive Agerbrug, der har været Samfundets Grundlag. Bebyggelsen er begyndt i tidlig Tid. Det fremgaar af, at der i Kamret i en (ikke fredlyst) ødelagt Lang-

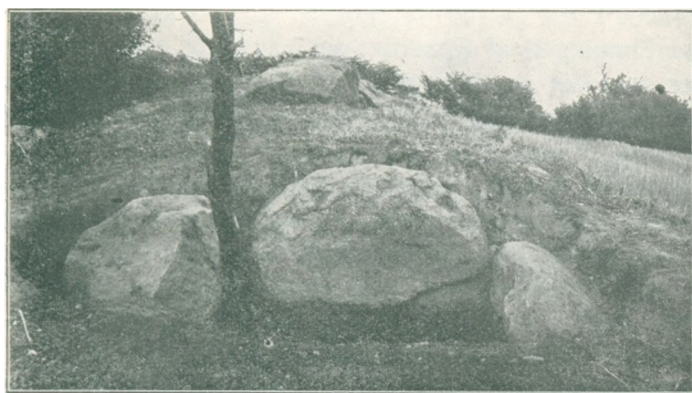

Fig. 7. Et af Kamrene i Langdyssen i „Tvekløft“, Løjt Sogn.

dysse, beliggende ikke langt fra den i Fig. 6 afbildede Runddysse er fundet et af de ældste, nærmest flaskeformede Lerkar med rund Bug og Krave om Halsen, som er fra

den første Bosættelses Tid. — En Langdysse, „Tvekløft“, prægtigt beliggende paa Brinken mod Aabenraa Fjord, er efter Kamrenes Art ikke meget yngre, men alle Kamrene synes i Oldtiden at være bleven tømte for deres oprindelige Grave for at benyttes paany i et senere Tidsafsnit. Der blev ved Istandsættelsen for nogle Aar siden bl. a. fundet Flintdolke, der hører til Stenalderens Slutningstid. Medens Kamrene her er af regelmæssig, typisk Kisteform, dog af den brede, senere Type, er Kamret i en i øvrigt ligeledes smukt beliggende Runddysse i Nærheden, i Sønderkov, af uregelmæssig Bygning, selve Dyssen derimod typisk i sit Anlæg, med den lave, om Foden stenkranse Høj, der helt omslutter Kamret og kun lader det øverste af Dækstenen synligt. Af en senere Type er Kamret i Runddyssen i „Lindholm“ ved Genner Fjord (Fig. 6), Kamret endnu firsidet (til sidst byggedes Kamrene i polygonal Form), men med 2 Dæksten og med en kort Gang foran selve Kamret. Ingen Jættestue er fredlyst, desværre, idet der kun forefindes Rester af 1—2; derimod ligger der ved Dyrehave, i Nærheden af Skjærrev, en ualmindelig anelig Hellekiste fra Stenalderens Slutningstid, større og højere, end de findes i

Fig. 8. Hellekisten Myrpold ved Skjærrev, Løjt S.

det øvrige Land. Den er dog for saa vidt ikke i oprindelig Skikkelse, som den har været dækket af en større Høj, „Myrpold“, ved hvis Afgravning Sten-

kamret fremkom i Slutningen af Firserne; det havde da en kort Gang i Syd. Men det er, som det nu staar, et af de anseligste sønderjydske Stenmindesmærker og bar i den tyske Tid Æresnavnet „Hünengrab Schärriff“.

Af Mindesmærkerne paa Als ligger de mest fremtrædende dels i Skovene i Syd, dels under Storgaardene, forholdsvis faa paa privat Jord. Det er allerede anført, at de paa Storgaardenes Jord beliggende ved Overgangen til dansk Statseje blev fredlyste af Landbrugsministeriet. Af de smukke Høje i Syd er 2 Rundhøje og en stor Langhøj i Præstegaardsskoven i Hørup fredlyste af Menighedsraadet.

Særskilt bør anføres, at der er fredet 2 Arealer med Tuer og Smaahøje, dels ved *Birkelev*, Tønder Amt, 31 Tuer, dels ved *Aarupgaard*, helt i Nordvest, nær ved Gjelsaa, med omtrent halvt saa mange. Disse Smaahøje gør sig selvsagt ikke gældende i Landskabet, men er vigtige Minder om Landets Historie i den tidlige Jernalder, Aarhundrederne nærmest forud for vor Tidsregning. Lignende findes i Vestjylland. Der maa sættes særlig Pris paa, at disse Tuegrave er fredlyste.

I Tilslutning til denne korte Oversigt over Fredlysninger under Nationalmuseet bør det anføres, at dels Museets Samvirken med andre Institutioner, dels disses egen Virksomhed betydeligt supplerer Tallet. *Geodætisk Institut* (tidligere Generalstaben) har som Støttepunkter for sine Opmaalinger anbragt faste Mærker paa ca. 38 Høje, der dels er overtagne

Fig. 9. Runddysse i Løjt Sønderskov.

som Statsejendom fra den tyske Tid (dog kun enkelte), dels helt eller delvis er fredlyste siden 1920. Ogsaa i de Tilfælde,

Fig. 10. Hanebjerg ved Hovslund. (H. C. Broholm fot.)

hvor Fredlysningen kun omfatter den centrale Del af Højen, betegner dette selvfølgelig en væsentlig Sikkerhed for Mindesmærkets Bestaaen i Fremtiden. I nogle Tilfælde er der et vist Fællesskab, idet Geodætisk Institut har sit Mærke i Toppen af Højen, medens den øvrige Del er fredet under Nationalmuseet.

Fremdeles maa nævnes, at der har været Samvirken mellem *Fredningsnævnene* og Nationalmuseet, især i Aabenraa Amt, i færre, men vigtige Tilfælde i Sønderborg Amt. Naar dette navnlig i Aabenraa Amt har naaet et betydeligt Omfang, skyldes det, at det er foregaaet i den Tid, da *H. P. Hanssen* var Nævnets Amtsleder, *Dommer Chr. Andersen* Formand. Omstaaende Skema viser Omfanget af denne Virksomhed, sammenstillet efter de Meddelelser, som er fremkomne i Dansk Naturfredningsforenings Aarskrift, især 1927—28, eller paa anden Vis. I Hovedsagen er Nævnenes Virksomhed foregaaet efter lignende Retningslinier som Museets. I nogle Tilfælde har Nævnene løst Vanskeligheder, som havde hindret Opfyldelsen af Museets Ønsker om Fredlysning, ved andre Lejligheder er de gaaet noget videre end Museet, i Tilslutning til lokale Interesser og til de Udtalelser for Totalfredning, som synes at bygge paa voksende Stemninger. Dette gælder saaledes en Højgruppe ved *Bollerslev*; i en af disse Høje, „Toppehøj“, hvoraf nu kun en Del er bevaret, er fremdraget et

Fig. 11. „Stenkisten“ ved Klipleve. (H. C. Broholm fot.)

vigtigt Egekistefund fra den ældre Bronzealder, med Dele af Kappe og Hue, Sværd og Dolk, Paalstav, Bøjlemaal, m. m. (1827). Til et ad denne Vej fredlyst Dyssekammer (Fig. 11), Sønderjyllands vestligste, som en Gang er lynramt, knytter sig den Tro, at Gaardens Skæbne er sammenknyttet med Dyssens Eksistens. Fremhæves maa endvidere den

mægtige og frit beliggende Langhøj „Hanebjerg“ ved Hovslund, en af de største i Landet, 45×22 m, af 3—4 m Højde, samt „Staghøj“ i Bov Sogn, med en af de gamle Vildtbanesten.

Fredlyst ved Fredningsnævn.

	Aaben- raa A.	Haders- lev A.	Sønder- borg A.	Tønder A.	I alt
Dysekamre o. l.	2		2		4
Runddysser			1		1
Langdysser	1				1
Jættestuer					
hellekister					
Langhøje	2				2
Høje i Grupper	5		2		7
Rundhøje	13				13
I alt	23		5		28

Desuden: Flintværkstedspads ved Sdr. Hostrup, Aabenraa A.; „Skaalsten“ og Bronzealdergrav ved Dyrehave, Løjt S. Fra Middelalderen: Partier af Oksevejen; Immervad Bro; Vadestedet over Gejlaa; St. Thøgers Kirketomt, Gram S.; Dele af Olmersdiget.

Endvidere „Hjertehøj“ ved Graasten, samt et særlig mærkeligt, i Virkeligheden enestaaende Mindesmærke, en stor Sten med skaalformede Fordybninger, liggende i nærmeste Tilslutning til en mandslang, stensat Grav fra den ældre Bronzealder, ved Dyrehave, Løjt Sogn. Stenen er ca. 1,5 m høj, med et stort Antal af Fordybninger, især paa den Side, som vender mod Øst. Stenen er i Oldtiden rettet op, saaledes at den fik sin største Flade vendt mod Solopgang. Man kan efter dette vanskelig undgaa at tro, at den havde Betydning i religiøs Henseende, og at der til Stenen har været knyttet Forestillinger, som havde med Soldyrkelsen at gøre, selv om en sikker Tydning endnu ikke kan fremsættes. I hvert Fald har man aabenbart i Bronzealderen tillagt det Betydning, at Graven lagdes umiddelbart op til denne Sten.

Det bør ogsaa paa dette Sted anføres, at det skyldes Nævnet, at Dele af den gamle Oksevej i rette Tid blev fredede, navnlig et 150 m langt Parti med Rastplads for Drifterne, ved Hovslund nær det Sted, hvor Hovslund Runesten en Gang stod. (Andre Partier er fredede af Nævnet for Haderslev Amt, ved Skovby). Eftertiden vil

ogsaa vide at paaskønne, at Nævnet varetog at frede et af de faa endnu bevarede gamle Vadesteder, ved Gejlaa, og den gamle Immervad Bro.

Paa nær de Fredlysninger, som er ordnede i den nyeste Tid, er samtlige fredlyste Mindesmærker, hvad enten Fredningen er ordnet ved Nationalmuseet eller ved Nævn, afmærkede

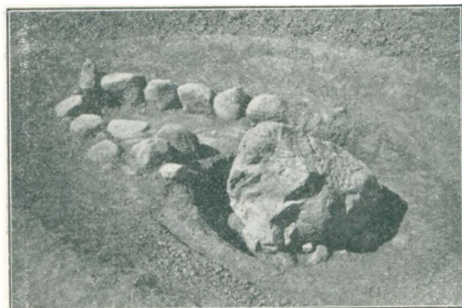

Fig 12. Mindesmærke ved Dyrehave, Løjt S. „Skaalsten“ og Bronzealdergrav.

med den af Museet sædvanlig benyttede Mærkesten af bornholmsk Granit, med indhugget F. M., „fredlyst Mindesmærke“, og derover Krone. I Aarenes Løb er der foretaget en Del Udbedringer, og flere staar paa Museets Ønskeliste, til Udførelse, saa snart Lejlighed gives.

Højest i Rang af de i Sønderborg Amt ved Fredningsnævnet, med Dommer *O. M. Thrane* som Formand (medens Inspektør *J. Raben* uden at være Medlem af Nævnet har været det vagtsomme Øje for Almenhedens Interesser), fred-

lyste Oldtidsminder naar saa afgjort den skønne Dysse, der bærer Navnet „Trodsten“ ved Katrød i Notmark Sogn paa Als; Dyssekamret, hvortil der knytter sig forskellig Tradition, er fredet sammen med en Eg, der bidrager sit til at give Stedet en ejendommelig Stemmning. — Endnu skal tilføjes, at et ikke ringe Tal af Mindesmærker er fredlyste uden

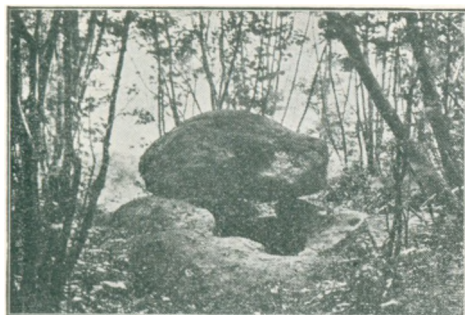

Fig 14. „Trodsten“ ved Katrød, Notmark S., Als Gengivet efter et ældre Billede.

særlig D-klaration, nemlig alle de, der ligger paa Jord i offentlig Eje, altsaa navnlig de, der findes i Statsskovene i Sønderjylland. Tallet er ikke lille, ca. 270, men mange af disse Mindesmærker er ved Beliggenheden i Skoven lidet fremtrædende. Der findes dog mellem dem et saa fremragende Oldtidsminde som Langdyssen i Varnæs Tykskov, Sundeved, hvis Kammer vises her i Fig. 13. Ogsaa et Dyssekammer i Notmark Nørreskov er værd at tage i Betragtning, selv om Dækstenen ikke længere er paa sin Plads, men ligger ved Siden af.

I denne Fremstilling har der kun i største Korthed kunnet redegøres for de vigtigste af de Fredlysninger, som i al Fremtid vil tegne Hovedlinierne

Fig. 13. Dyssekammer i Statsskov Varnæs Tyk. (K. Friis Johansen fot.)

Fig. 15. Dysse i Notmark Nørreskov, Statsskov. (K. Friis Johansen fot.)

af Oldtidsbebyggelsens Karakter og Udbredelse i Sønderjylland. Det samlede Billede vilde ikke være vundet uden de mange enkeltliggende Fredlysninger, som ikke nærmere

Fig. 16. Jættestue i Brandsbøl Sogn, Als. Ikke fredlyst. (K. Friis Johansen fot.)

mærker tilbage, hvis Fredning er ønskelig. Overhovedet er det, som tidligere betonet, kun et Mindretal af de Oldtidsminder, som Landet en Gang har ejet, der nu er i saadan Stand, at de kan fredlyses; af ca. 3000 paaviste Mindesmærker i Haderslev Amt er saaledes kun ca. 113 fredede. Men det vigtigste Arbejde er gjort. De Mindesmærker, der nu kan opføres i Fortegnelserne, er de vigtigste og for en stor Del dem, som præger Landskabet. De vil til alle Tider i alt Fald i nogen Grad fastholde det væsentlige af Oldtidsbilledet og bevare det for kommende Slægter.

har kunnet omtales her, men som vil blive opført i Nationalmuseets periodiske Fortegnelser. Arbejdet er fremskredet, men det er ikke afsluttet. Endnu ligger der Mindes-

Fig 17. Sten med skaalformede Fordybninger. H. 1 m. I Statsskov i Egen S., Als.

Foranstaende Artikel er aftrykt efter „Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1932“. „S. M.“ takker Forf. og Gyldendals Forlag for Tilladelsen og for Laan af Clichéerne.

MINDER OM HERTUG HANS

OPTEGNET 1857 AF PASTOR CHR. KNUDSEN, LYSHOLM

MEDDELT AF PASTOR C. LUDVIGSEN, AABENRAA

BYMARKEN TIL SØNDERBORG.

Sønderborg, der med Undtagelse af Klostergrunden er en aldeles jordløs By, har tidligere ejet en Del af de nærmest liggende Jorder. Men da nogle Borgere engang havde dræbt en af de hertugelige Pager eller Hofjunker, og ingen vilde angive de skyldige, fratog Hertug Hans til Straf Byen dens Jordejendomme, som han maaske har henlagt under den ny oprettede Ladegaard.

HERTUG HANS OG BØNDERNE I SVENSTRUP.

Hertug Hans befalede sin Foged at ride ud og fra Svenstrup By-mark at tage Land ind til Herregaarden Hartsprung. Da han nu var i Færd hermed og havde taget omtrent et Par Boels Land ind, blev Bønderne urolige og stillede sig op med Hatten i Haanden og bad Hertugen, om Skellet dog maatte blive der, hvor de stod. Dette tillod han, og Stedet her kaldes derfor Bønroi eller Bønraad.

BØNDERNE FRA KLINTING.

En Del Bønder fra Klinting var til Hovarbejde hos Hertug Hans paa Sønderborg. Her blev der flere Sider Flæsk borte fra Køkkenet paa Slottet. De Klintinger Bønder blev mistænkte for at have stjaalet Flæsket og blev derfor sat fast og hængte allesammen. Til Bod for Flæsket inddrog han Bøndernes Jorder og oprettede heraf Herregaarden Ladegaard. Kun en Bonde, der hed Brok, gik fri. Han var nemlig syg, og man siger, at der endnu den Dag i Dag er saa mange Brok'er i Klinting.

Det kom snart for Dagen, at Hertugen havde gjort Bønderne Uret. Det var hans egne Tjenere, der havde taget Flæsket. Nogle siger, at det havde været fordærvet, og en Tjener derfor havde kastet det i Slotsgraven. Saa kom der en Gang en meget tør Sommer. Slotsgraven blev tør, og der fandt man Flæsket. Til Bod for de Klintingbønder byggede Hertugen to Kirker, Kegnæs og Nykirke i Angel, de er ganske ens byggede.

BYEN KALKJÆR.

Kalkjær er Navnet paa en gammel By, som forhen har ligget i en af Rumohrsgaard Marker, Stenbjærg kaldet, op bagved Ketting Præstegaard. Den hørte til Ketting Kirke. Man har her opgravet en

Mængde Grus og Brosten, og man har kunnet paavise de fleste Møddingsteder og tillige et Sted, hvor en Smedie havde staaet, da der her laa en Mængde gamle, forrustede Søm. Byen blev nedlagt af Hertugen og dens Jorder henlagte under Gaarden Rumohrsgaard, hvorved den gamle Bymark kom til Notmark Sogn. Som saa ofte ved saadan Lejlighed mistede Præsten i Ketting Tienden for denne By.

Fra Hundslev er der ogsaa kommet noget Jord til Herregaarden. Man fortæller, at man blev ved at tage Jord ind til Gaarden, indtil man tilsidst standsede ved Præstens Mark i Notmark, som man skaanede.

DEN SIDSTE RUMOHR.

En Præst i Ketting skal engang have indbudt den sidste Rumohr fra Rumohrsgaard til at staa Fadder til sit Barn. I Faddergave skænkede han Præsten Hejerhals, der netop synes at være skaaret ud af Stenbjærgkobbelen. Denne Rumohr var en meget forfængelig og ødsel Mand, der slog temmelig højt om sig, mere end hans Pung kunde taale. Hertugen vilde gerne have fat i hans Gaard, men vidste ikke, hvorledes det lettest lod sig gøre. Hans Kammertjener gav ham et godt Raad. „Deres Durchlaughtighed kender godt denne Mands store Forfængelighed. Vil De følge mit Raad, da indbyd ham engang til at være Deres Gæst; han gør da straks Gengæld.“ Dette skete da ogsaa, og nu søgte begge at overgaa hinanden. Men medens Herremanden kun kom til Hertugen med sin Frue og sin Kusk, kom Hertugen derimod til ham med sit hele Hof. Det tog da til sidst, som rimeligt var, en gal Ende. Herremanden maatte danse fra det hele og sælge den forældede Gaard til Hertugen.

KEGNÆSGAARD.

Kegnæsgaard var kun en almindelig Bondegaard, dengang Kong Kristian den Fjerde skænkede den bort til sin Kammertjener Thomas Kylling, der igen nogen Tid efter solgte den til Hertug Hans d. Yngre. Dog var den da alt forsynet med Volde og Grave og har haft samme Betydning som de øvrige Junkersæder her omkring paa Øen. Hertug Hans forøgede snart dens Jorder i betydelig Grad. Han nedlagde flere Bol i Skovby og lagde 70 Tønder Land, som endnu kaldes Skovbytoft, under Kegnæsgaard. En stor Eng ved Ny-Pøl kaldes Hummelmai. Baade Byerne Lysabild og Sarup paastod at have Ret til den, og de kom i alvorlig Strid derom. Hertug Hans lod, som om han vilde dømme dem imellem, og bød dem at indhegne den med et Stendige. Men da Bønderne havde gjort Arbejdet, tilegnede han sig Engen og lagde den under Kegnæsgaard.

Tønder Amts Centraltrykkeri

Østergade 40

Tønder

Telefon 141

Bog- og Akcidenstrykkeri
Formularlager - Bogbinderi

Vi har endnu et mindre Restoplæg af

Sønderjydske Centralforenings Festskrift
før Kr. 12,00 — nu 6,00,

Denne smukke og indholdsrige Bog bør ejes af
enhver national Interesseret.

Ligeledes haves endnu:

R. P. Rossen: Danmarks Kongeslægter 1,50,
En udmærket Bog om dette interessante Emne.

Bøgerne tilsendes portofrit fra

HANS BECKS BOGHANDEL
Storeg. (J. N. Jepsen) Tønder.

Sønderjydske Maanedsskrift

Tønder

Postgiro Nr. 9816.

Abonnementspris fjerdingaarlig ved Posten Kr. 1,65, — i
Boghandelen eller frit tilsendt fra Seminarielærer Eskildsen
i Tønder Kr. 1,50.

Hvem ønsker at sælge

„Sønderjydske Maanedsskrift“ 1. Aargang
(komplet) samt 2. Aargang Nr. 1? . . .
Der betales Overpris.

Tilbud bedes sendt til Cl. Eskildsen, Tønder.